

Arleta Galant

Instytut Literatury i Nowych Mediów
Uniwersytetu Szczecińskiego

Literatura z niepełnosprawnościami. Zarys możliwych lektur

Moje uwagi o literaturze z niepełnosprawnościami chciałabym utrzymać w niezbędnych ryzach, a równocześnie w koniecznym zarysie. Wybór czytanych przeze mnie tekstów jest bardzo niewyczerpujący – pomijam wiele utworów literackich opowiadających o niepełnosprawnościach. Mój szkic ma przy tym strukturę alinearną, punktową, nie zależy mi bowiem na ustaleniu arbitralnych metodologicznych aliansów, interesuje mnie namysł nad literaturą polską w kontekście współczesnych krytycznych studiów o niepełnosprawności, co w moim przekonaniu wciąż jeszcze wymaga analiz rozpoznawczych, sondująco-zarysowujących, otwartych na propozycje nowych i dodatkowych odczytań. Ale to nie wszystko.

Piszę tutaj o doświadczeniu niepełnosprawności, lecz nie jestem pewna, co to znaczy. Nie mogę być tego pewna. Rosemarie Garland-Thomson podkreśla, że ta niepewność dotyczy również

większości osób niewpisujących się w „sprawną normę”, można bowiem, będąc osobą z niepełnosprawnością, nie wiedzieć, jak nią być, można, będąc osobą z niepełnosprawnością, nie wiedzieć, w jaki sposób opowiedzieć bycie nią [10].

Zarys wydaje mi się ważnym sojusznikiem poszukiwania w literaturze odpowiedzi na pytania z tą niewiedzą związane.

1.

Doświadczenie niepełnosprawności coraz częściej pojawia się w polu zainteresowania już nie tylko socjologii i pedagogiki, ale także nauki o literaturze. Na gruncie polskim, bo o literaturę polską idzie tu przede wszystkim – niepełnosprawność jako temat, a nawet problem bywała i bywa obecna w badaniach nad literaturą dziecięcą (dla dzieci) [Zabawa; Wolanin; Fidowicz]. Zwróćmy uwagę, iż fakt, że mowa o temacie,

a nawet problemie, nie jest przypadkowy i nie pozostaje obojętny dla wniosków wynikających z lektur tekstów – wyeksponowanie perspektywy tematycznej i problemowej wiąże się ze znaczącym zawężeniem interpretacyjnych kontekstów do analiz „wizerunku”, przedstawienia, w kłopotliwy sposób prowadzi do ujęcia niesprawności czy też sprawności nienormatywnej w perspektywie zjawiska wyalienowanego z szerszych doświadczeniowych znaczeń i relacji, z którym należy obchodzić się jeśli nie z oczywistą (odruchową), to choćby z wyuczoną empatią [Galant 133-134].

Zdawałoby się, że dorosłe osoby z niepełnosprawnością rzadko znajdują się w obszarze literaturoznawczych opisów, że niepełnosprawność postrzega się w kategoriach ważkiej kwestii edukacyjnej, a doświadczenie niepełnosprawności niebędące „problemem” dzieciństwa polskie literaturoznawstwo zajmuje już mniej. To nazbyt intuicyjne rozpoznanie wymaga koniecznej korekty. Po pierwsze – wśród publikacji literaturoznawczych nieodnoszących się wyłącznie do tak zwanej literatury czwartej, poruszających kwestie niepełnosprawności dorosłych, odnajdziemy teksty poświęcone między innymi Jadwidze Stańczakowej, Andrzejowi Falkiewiczowi, Leo Lipskiemu [Ładoń et al.].

Po drugie – w pracach poświęconych „dorosłej” literaturze XIX-wiecznej, prozie wojennej, międzywojennym reportażom miejskim czy też międzywojennemu Przedmieściu, a dalej powojennej prozie twórców związanych ze „Współczesnością” lub literaturze poświęconej kondycjom starości zagadnienie/doświadczenie niepełnosprawności nie stanowi wprawdzie – poza naprawdę nielicznymi wyjątkami [Śmieja] – wyodrębnionego obszaru badań, ale pozostaje znaczącą częścią problematyki dotyczącej literackich przedstawień tak zwanych społecznych marginesów. Tutaj bohaterowie bywają niemałoletni, a ich niepełnosprawność jest obecna czy też opowiadana w perspektywie społecznych wykluczeń [Kopeć; Knysz-Rudzka; Orski; Mężyk-Mazur; Łoch]. Jej literackie obrazy oraz historycznoliterackie narracje o niej współtworzą opowieści o biedzie, przemocy i chorobie, właśnie o chorobie, bo – wynikające zazwyczaj z przeświadczenia o nadwidzy medycyny – patologizowanie niepełnosprawności należy do trwałych schematów zarówno literackich przedstawień, jak i ich interpretacji.

Byłby to zresztą jeden z głównych wątków, które warto przemyśleć, dokonując próby lektur polskiej literatury z niepełnosprawnościami w kontekście rozpoznania współczesnych *disability studies*. Dyskurs malady jest rozległy, chorowanie niekiedy, ale w bardzo różny i złożony sposób, dotyczy także osób nienormatywnie sprawnych [Ładoń et al.]. Niemniej „chorowanie” jako dominująca optyka kulturowych reprezentacji niepełnosprawności powinno zostać poddane krytycznym remanentom, niekiedy demolkom, które zmierzałyby do ich (reprezentacji) odmedykalizowania.

Pozornie nie ma nic łatwiejszego, a tymczasem może się okazać, że nie ma nic trudniejszego.

Nie chodzi wyłącznie o to, że niepełnosprawności jest wiele, że mamy do czynienia z doświadczeniami zróżnicowanymi i społecznie hierarchizowanymi¹, choć podejmując się rekonstrukcji, o których tu mowa, nie sposób tego pominąć; nie chodzi nawet o to, że literackie narracje o niepełnosprawności nie są ahisteryczne, w tym – rzecz jasna – aideologiczne pod względem estetycznym, poetologicznym, gatunkowym. Równie istotne wydaje się wszystko, co wynika z uwzględnienia większości reguł działania literatury z jednej strony i społeczno-historycznego stwarzania niepełnosprawności z drugiej – energię naszych lektur trzeba by skierować nie na po prostu krytykę negatywnych reprezentacji niepełnosprawności, lecz na re-konstrukcję jej statusu, sposobu jej definiowania, w tym roli, jaką odgrywa ona w tłumaczeniu znaczeń ciał (również tych „sprawnych”) w ogóle.

Z tak zakreśloną perspektywą czytania można dyskutować, można nie zgadzać się na jej uniwersalizującą zasadę, spierać się o jej nazbyt szeroki kontekstowy rozmach, złościć się na tkwiący w niej nie dość rewolucyjny potencjał kwestionowania normy. Krytyczne studia o niepełnosprawnościach, odbierając medycynie moc sądenia², nakłaniają

1 Wielość i hierarchizacje niepełnosprawności w dużej mierze zdecydowały o tym, że osób z niepełnosprawnością długo nie postrzegano jako mniejszości społecznie wykluczonej – tak jak było to w przypadku mniejszości narodowych, seksualnych, genderowych, religijnych itp.

2 Przypomnijmy – *disability studies* mają charakter interdyscyplinarny, w ich obszarze niepełnosprawność jest analizowana w kontekście społecznym, traktowanym z kolei jako ważna i konieczna alternatywa dla medycznego ujęcia, w ramach którego niepełnosprawność była/jest patologizowana. O możliwościach polskiego wariantu tych badań piszą inspirująco autorki i autorzy artykułów

do tego – powtórzmy – aby doświadczenie nie-normatywnych sprawności ujrzyć w ciągu zjawisk społecznych, a zatem to prozaiczność, a nie wyjątkowość wyznacza ramy, w których doświadczenia osób z niepełnosprawnościami miałyby zostać wyartykułowane. Jednocześnie jednak wciąż aktualne pozostają pytania, co to znaczy opowiedzieć doświadczenie niepełnosprawności, w jaki sposób je opowiedzieć. Nie ma przecież żadnego, także mniejszościowego wzoru na taką opowieść [Garland-Thomson]. Kiedy więc mówię o interpretacyjnej energii skupionej na literackich konstrukcjach ciał w ogóle, nie tyle uniwersalizuję, ile zastanawiam się nad koniecznością budowania możliwie gęstego opisu relacji, w jakich funkcjonują nasze kulturowe ucieleśnienia [“Kobiecość” 263]. W tym te, które uznajemy za sprawne.

Podzielam zdanie autorów książki *Narrative Prosthesis. Disability and the Dependencies of Discourse* piszących o tym, że literatura stanowi specyficzny obszar reprezentacji niepełnosprawności, że literackie narracje normalizująco, ale niekiedy bardzo zdradliwie, inaczej niż pozostałe przestrzenie twórcze, ukazują pracę protetyzowania ciał. To oznacza, że proces literackiego „stawiania się” ciał zawsze pozostaje procesem ukazującym, jak w kulturze „zrobiona” (skonstruowana) jest sprawność. Pytanie o narracyjne protezy tej sprawności powinno być jednym z ważniejszych pytań zadawanych w ramach literaturoznawczych *disability studies*.

2.

David T. Mitchell i Sharon L. Snyder, analizując kanoniczne dla zachodniej kultury teksty literackie i filozoficzne, na pytanie, czy faktycznie reprezentacje niepełnosprawności uznać trzeba za marginalne i incydentalne, odpowiadają między innymi, że nieobecność i niewidoczność nie decydują o „specyfice” narracji o niepełnosprawnościach, należałoby raczej mówić o specyficznej obecności i widoczności osób nienormalnie sprawnych.

Na tle tego rozpoznania warto powrócić do wstępnie zarysowanych wniosków o pobocznej, epizodycznej pozycji w polskiej literaturze bohaterów i bohaterek z niepełnosprawnościami. Gdybyśmy szczegółowiej prześledzili narracyjne pobocza i marginesy, na których autorki i autorzy nierzadko umieszczają swoich nienormalnie sprawnych bohaterów, musielibyśmy przyznać, że wiąże się to z serią zawłaszczających lub nawet anihilujących metafor. Oto nie w pełni sprawne postaci okazują się nośnikami wyobrażeń jak najbardziej powszechnych, bo jako powszechny ujawnia się metaforyczny potencjał ich literackich opracowań. Poprzez wizerunki niepełnosprawności nierzadko literatura wyraża/wyraża kondycję udręczonego życia, rozpaczy, upadku, grzechu, rozpadu i tym podobnych. W tym sensie doświadczenie niepełnosprawności przypomina gigantyczną przenośnię, ba, bywa nawet kluczem do hermeneutycznego kosmosu.

Dzieje się tak wówczas, gdy niesprawność spełnia funkcję lustra dla wewnętrznych bolączek i dolegliwości bohaterek/bohaterów. Bohater *Niecierpliwych*, Jakub, w pewien upalny dzień idzie ulicą i rozmyśla o życiu, czyli o sobie, mija kilka osób, których niesprawny chód zwraca jego uwagę. Patrzy na kobietę, która „nogi miała krótkie, krzywe, stopami zwrócone ku sobie, a ponadto jedna z nich była o tyle krótsza od drugiej, że posługiwanie się nimi zdawało się zadaniem nie do wykonania. Przy każdym kroku cała postać przeginała się i schylała ku ziemi, by zaraz podnieść się ku górze. Jej każdy krok był kolejnym wspięciem się na wysoki stopień schodów i natychmiastowym z niego zejściem. [...] Taka, jak jest, bez chwili przerwy, bez chwili wytchnienia od całych lat. I takt dziwaczny [...] jest jedyny dla niej dostępny” [Nalkowska 177]. Obserwacje Jakuba zmierzają do znamiennej diagnozy: „To była teraz i jego własna sprawa. I w nim działały się te same rzeczy [...]. Tylko że Jakuba krzywizna była ukryta. Ale on sam kalectwo swoje uczuwał od wewnątrz bezustannie. Myśl o tym powinowactwie wydawała mu się uchyleniem zasłony na jakąś prawdę głębiej tkwiącą, najbardziej istotną” [178].

W powieściowej sekwencji spojrzeń i myśli niesprawność okazuje się narzędziem charakterystyki postaci, staje się protezą dla rozterek podmiotu „sprawnego”. Opozycje sprawny/niesprawny, normatywny/nienormatywny nie ulegają tu redukcji, uwydatniają się w zależności pomiędzy cielesną

zamieszczonych w „Studia de Cultura” nr 10, 2018. Za redaktorkami tego numeru – Natalią Pamulą, Magdaleną Szarotą oraz Martą Usiekiewicz – polską nazwę *disability studies* rozwijam jako studia o niepełnosprawnościach, rezygnuję z przyimka **nad**, żeby uniknąć relacji władzy, mogącej wynikać z badawczego umiejscowienia, czy też raczej „nadumiejscowienia”.

zewnątrznoscia a „wiedzianym” wnętrzem. Bohater Nałkowskiej wyraża swój psychiczny stan, ale też wie za tych, na których patrzy, jak i co czują. Przesąd ujawniony w cytowanych w skrócie fragmentach utworu nietrudno pomylić z abiektałnymi relacjami i odruchami, a przecież pozostaje tu jeszcze ślad okropnego, anachronicznego, lecz trwałego i aktualnego przesądu – przeświadczenia o tym, że z kształtu ciała można odczytać duszę³.

Ciało z niepełnosprawnościami dla oczu osadzonych w sprawnym ciele jest przerażająco (skandalicznie) przenikalne, jakby nawet wchłaniałne. Jeśli pomyśleć tę tożsamościową relację w kontekście lęku przed innością, to niezupełnie byłby to chyba lęk przed innością. Nie inność, lecz samodzielność wydaje się tu większym problemem.

Czy dlatego, że niesprawność z punktu widzenia osoby normatywnie sprawnej wzbudza strach przed utratą podmiotowej autonomii, odrębności? Być może. Czy dlatego, że ujrzenie osoby z niepełnosprawnością w jej odrębności, niezależności oznacza ruinę sprawnych reakcji na niesprawności, reakcji, na które składają się współczucie lub odrzucenie? To też możliwe, zwłaszcza że w związku z tym przyjąć trzeba byłoby postawę inną niż współczucie lub odrzucenie, co przecież dla osób ze sprawnościami pozostaje często niewyobrażalne.

3.

W literaturze polskiej, tym razem myślę o tej bardziej nam współczesnej, niepełnosprawność wyzyskuje się do budowania metafor nie tylko prywatnych rozpacz i rozpadów. Czasami w grę wchodzi metafora odnoszące się do życia społecznego i politycznego. Opublikowana w 2000 roku powieść Ryszarda Sadaja *Ławka pod kasztanem* stanowi tego – niestety raczej niechlubny – przykład.

Można powiedzieć, że w utworze polskiego pisarza owa metafora należy do wyjątkowo przerosniętych. Bohaterem powieści jest chłopiec poruszający się na wózku. Sadaj opowieść o dorastaniu sparaliżowanego mieszkańca prowincjonalnego miasteczka – Dzikowa – rozwija równoległe z opowieścią o Polsce czasu ustrojowej transformacji, proponując osobliwą historię o polskiej

nowoczesności. Życie chłopaka z niepełnosprawnością, bohatera i narratora powieści, zostaje wplecione w społeczne i ekonomiczne zmiany przełomu lat 80. i 90. w taki sposób, że jego niepełnosprawność to pas transmisyjny dla narracji o przejściu polskiego społeczeństwa w rzeczywistość kapitalistyczną. Dzięki temu przejściu ojciec chłopca „rozkreca biznes” – masową produkcję nowoczesnych wózków inwalidzkich, a sam chłopiec, już jako młody mężczyzna, staje się jedną z najważniejszych, najbardziej wpływowych osób w miasteczku. Powieść jest trochę satyrą na zmiany, a trochę (choć zdecydowanie mniej) poważną historią o tym, że nastały czasy, gdy „slabsi”, „nieważni” potrafią osiągnąć sukces. Niby *Ławka pod kasztanem* to karykatura, a jednak mimo wszystko doświadczenie niepełnosprawności – użyte do przedstawienia patologii społeczno-politycznych zmian – jest tutaj nieznośnie emblematyczno-metaforyczne.

W zupełnie odmienny sposób narrację o niepełnosprawności-patologii rozwija Jacek Dukaj w opowiadaniu *Szkoła*. Świat w tym utworze ma, rzecz jasna, wymiar fantastyczny, ale i tutaj zrealizowano wariant opowieści inicjacyjnej. I w tym przypadku jej bohaterem jest chłopiec, Puño, którego dojrzewanie przebiega w ciągu makabrycznych, wypełnionych przemocą i gwałtami zdarzeń. Młodociany bohater Dukaja to ofiara i oprawca jednocześnie. W szkole, będącej w istocie laboratorium, chłopiec zostaje poddany bolesnym eksperymentom, które mają uczynić z niego istotą zdolną porozumieć się z Obcymi. Żeby wypełnić misję nawiązania kontaktu z kosmicznymi odmiejcami, bohater *Szkoły* powinien stać się spotworniałym, nieprzynależnym gatunkowo stworzeniem, wyposażonym w „nieładzko” funkcjonujące zmysły – zredukowane, okaleczone wyłącznie do słuchu. Po eksperymencie Puño żyje w ograniczonej kombinacji zmysłowego odczuwania, traci również zdolność empatii, a funkcjami jego nowego życia okazują się zaburzenia dotykowe i komunikacyjne. Znamienne, że w interpretacjach tego opowiadania kondycja bohatera *Szkoły* bywa opisywana w odniesieniu do doświadczeń autystycznych [Rembowska-Płuciennik]. Tak, motyw autyzmu jako znaku braku możliwości nawiązania kontaktu zwrotnego z kosmicznymi innymi to w obrębie literatury science fiction motyw bardzo często obecny, jednak nie zawsze w jego ramach autyzm

3 O związkach literatury z fizjonomiką mowa obszernie również w książce: David T. Mitchell, Sharon L. Snyder, *Narrative Prosthesis*. Rzecz bowiem nie dotyczy wyłącznie literatury polskiej.

funkcjonuje niczym stan chorobowy. Inaczej u Dukaja – jeśli zechcemy wydobyć z tego tekstu analogię pomiędzy sytuacją braku kontaktu między cywilizacjami a autystycznymi dyspozycjami, to musimy dojść do wniosku, że polski pisarz stwarza metaforę o mocno patologizującym potencjale. Autystyczny potwór – znak kryzysu ludzkiego świata – to więcej niż problematyczny koncept. Zwłaszcza że owo potworne ucieleśnienie Puño realizuje dość niebezpieczną projekcję dla doświadczenia pozbawionego przecież cielesnej reprezentacji, pozbawionego „materialnych” symptomów [Platos]. Trudno byłoby wpisać Dukaja na listę literackich sojuszników niechorobowej koncepcji autyzmu. *Szkolę* warto przeczytać w sposób ukazujący, jak literatura wytwarza niepełnosprawność, wytwarzając chorobę (w przypadku autyzmu nawet wbrew medycynie), oraz jak równocześnie ujawnia fantazje o normalizacji kultury, na przykład wówczas, gdy niepełnosprawności opisuje, odsyłając do utrat, zaników, radykalnych niemożliwości nawiązania międzyludzkich relacji.

Wydawałoby się, że niewiele łączy teksty Sadaja i Dukaja, że w dwóch różnych, nieprzekładalnych wobec siebie konwencjach opisano dwa różne kryzysy XX i XXI wieku, a jednak w obu prozach opowiedziano zarazem identyczne marzenie o potrzebie normalności. Niepełnosprawności zostają tu użyte w zastępstwie symptomów jej braku.

I wreszcie – trudno nie zapytać o pleć metafor. Co to znaczy, że zarówno w *Lawce pod kasztanem*, jak i w *Szkole* te przesileniowe metafory eksploatują niesprawne ciała młodych chłopców, właśnie chłopców?

4.

Powieść *On* Zośki Papużanki ukazała się w 2016 roku. Nie wzbudziła takiego zainteresowania jak jej debiutancka *Szopka*. Przypuszczam też, że po polskim wydaniu *Piątego dziecka* Doris Lessing utwór krakowskiej pisarki mógł okazać się nieco wtórny. Powrót do jego lektury pozwala jednak na uchwycenie pewnej prawidłowości i zarazem pewnej różnicy w literackim podejmowaniu tematu niepełnosprawności intelektualnej w polskiej prozie lat ostatnich.

Co ciekawe, i fabuła powieści *On* odsyła nas do zdarzeń okresu przejściowego lat 80. i 90. Zasadnicza część akcji utworu Papużanki rozgrywa się jednak w późnopeerelowskiej podstawówce. Wśród uczęszczających do niej uczniów jest chłopiec

(oczywiście), który rośnie szybciej niż rówieśnicy, lecz uczy się w porównaniu z nimi coraz wolniej. Wszyscy podejrzewają, że chłopak wymaga szczególnej uwagi, nikt tego nie potwierdza. Matka chłopca wie to najlepiej, ale zazwyczaj jedynie w przerwach w przeżywaniu wstydu za własne dziecko. Owszem, są rozmowy z nauczycielami, wizyty w poradni – nic z tego wszystkiego dla konstruktywnej pracy nad rozwojem dziecka nie wynika. „Dziwności” syna odpowiada bezgraniczna bezradność matki.

Opowieść o ambiwalencjach macierzyństwa w relacji z dzieckiem z niepełnosprawnością, relacji, której Papużanka z całą pewnością nie idealizuje, nie odróżnia powieści *On* od dużo wcześniejszych utworów, takich jak na przykład *Poczwarka* Doroty Terakowskiej (2001) czy autobiograficzna *Cela* Anny Sobolewskiej (2002). Obie książki były czytane, recenzowane, obie w odmiennych stylach opowiadały o dzieciach (dziewczynkach) z zespołem Downa. Sobolewska pisała autobiograficznie, Terakowska w schemacie prozy popularnej, niemniej zarówno w pierwszym, jak i w drugim przypadku doświadczenie niepełnosprawności zostało ściśle związane z problemami i dylematami rodzicielstwa. W pewnym sensie były to narracje izolujące, sprywatyzowane. Społeczne relacje okazywały się w nich właściwie drugoplanowe. Zośka Papużanka jako autorka książki *On* nie zakwestionowała tej prawidłowości – napisała opowieść o niepełnosprawności i macierzyństwie. Opowieść tę jednak uzupełniła o historię wadliwych, niewspierających szkolno-pedagogicznych instytucji, przełamując tym samym rodzinny czy raczej macierzyński monopol współczesnych literackich „tekstów z niepełnosprawnościami”.

Być może zresztą nie warto zbyt pośpiesznie rezygnować z lektury tekstu *On* w sąsiedztwie *Piątego dziecka*. Lessing napisała o relacji matki z niepełnosprawnym dzieckiem horror. Splotła narrację matki z narracją syna, monstrualnie wyseparowując ich doświadczenie z obowiązujących w brytyjskim społeczeństwie schematów. Odczytanie powieści Papużanki w innej konwencji niż obyczajowa byłoby uprawnione – koszmary senne napędzające tę z pozoru prostą historię świadczyłyby o tym, że autorka podjęła próbę stworzenia opowieści o wyobcowaniu, które napawa nas grozą. Przy czym jest to groza bardzo dwuznaczna – można ją odczuć bez konsekwencji.

LISTA PRAC CYTOWANYCH

- Cuber, Marta. *Trofea wyobraźni. O twórczości Leo Lipskiego*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, 2011.
- Dukaj, Jacek. *Król Bólu*. Wydawnictwo Literackie, 2010, pp. 355-419.
- Fidowicz, Anna. "Niepełnosprawność w polskiej literaturze dla dzieci XIX wieku", *Wielogłos*, no. 4, 2006, pp. 11-126.
- Galant, Arleta. "Dziwne troski. O niepełnosprawności w literaturze kobiet po 1945 roku". *Polityki relacji w literaturze kobiet po 1945 roku*, edited by Inga Iwasów, et al. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2017, pp. 133-142.
- . "Kobiecość i niepełnosprawność. Między feminizmem a posthumanizmem". *Nowa Kobieta – figury i figuracje*, edited by Agata Zawiszewska, et al., Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2017, pp. 253-263.
- Garland-Thomson, Rosemarie. *Extraordinary bodies. Figuring physical disability in American culture and literature*. Columbia University Press, 2017.
- Kłosińska, Magdalena, et al., editors. *Wymiary tolerancji w literaturze lat 1864–1914*. Wydawnictwa Naukowe Uniwersytetu Warszawskiego, 2017.
- Knysz-Rudzka, Danuta. *Od naturalizmu Zoli do prozy zespołu „Przedmieście”*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1972.
- Kopec, Zbigniew. *Niepokorni, brudni, zli: ludzie marginesu w prozie polskiej XX wieku*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2010.
- Lessing, Doris. *Piąte dziecko*. Translated by Anna Gren, Państwowy Instytut Wydawniczy, 2005.
- Ładoń, Monika. "«Ćwiczę widzenie». O twórczości Jadwigi Stańczakowej". *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka*, no. 32, 2018, pp. 163-180.
- Ładoń, Monika, et al., editors. *Fragmenty dyskursu maladycznego*, słowo/obraz terytoria, 2019.
- Loch, Eugenia, editor. *Starość i inne problemy egzystencjalne w badaniach interdyscyplinarnych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2014.
- Mężyk-Mazur, Anna. "Jednostka niepełnosprawna a społeczeństwo w kontekście problemu inności w literaturze XIX i XX wieku". *Rzeczywistość i zmyslenie: światy przedstawione w literaturze i kulturze XIX–XXI wieku*, edited by Grażyna Maroszczuk, et al., Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, 2017, pp. 25-36.
- Mitchell, David, et al. *Narrative Prosthesis. Disability and the Dependencies of Discourse*. University of Michigan Press, 2000.
- Nałkowska, Zofia. *Niecierpliwi*. Universitas, 2001.
- Orski, Mieczysław. *Etos lumpa. Szkice literackie*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1978.
- Papuzanka, Zośka. *On*. Wydawnictwo Znak, 2016.
- Platos, Mateusz. "Autyzm odcieleśniony. Historia społecznego konstruowania autyzmu jako choroby, niepełnosprawności i zaburzenia". *Studia de Cultura*, no. 10, 2018, pp. 100-112.
- Rembowska-Pluciennik, Magdalena. "Hodowla przeciwnia. Szkoła Jacka Dukaja". *Fragmenty dyskursu maladycznego*, edited by Monika Ładoń, et al., słowo/obraz terytoria, 2019.
- Sadaj, Ryszard. *Ławka pod kasztanem*. Wydawnictwo Znak, 2000.
- Śmieja, Wojciech. "Pamiętniki inwalidów wojennych – PRL i (re)konstruowanie okaleczonych ciał". *Autobiografia. Literatura. Kultura. Media*, no. 1, 2017, pp. 139-150.
- Umerle, Tomasz. "Świetliste: Andrzej Falkiewicz o (nie)widzeniu". *„Nie przeczytane”*. *Studia o twórczości Andrzeja Falkiewicza*, edited by Jarosław Borowiec, and Tomasz Mizerkiewicz, Wydawnictwo Atut, 2014, pp. 153-172.
- Wolanin, Anita. "Odmieniec i jego postawy wobec świata w twórczości Doroty Terakowskiej". *Wyczytać świat – międzykulturowość w literaturze dla dzieci i młodzieży*, edited by Bernadeta Niesporek-Szamburska, et al., Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, 2014, pp. 175-183.
- Zabawa, Krystyna. "Ryzyko spotkania z Innym – niepełnosprawny we współczesnej literaturze dla dzieci". *Edukacja polonistyczna wobec Innego*, edited by Anna Janus-Sitarz, Universitas, 2014, pp. 121-142.

ABSTRACT

Arleta Galant
Literature with Disabilities. An Overview
of Possible Readings

This article investigates the ways and rules according to which disability is featured in Polish literature. The author reviews the main and often problematic literary representations of

protagonists with non-normative abilities. She further illustrates the pathologizing and normalizing effects of select narratives. One of the keys to understanding the meaning of these narratives appears to be the metaphorical status of disability as well as the ideas about the abled-disabled relationship through the lens of the fear of self-(in)sufficiency.

Keywords: Polish prose, non-normative abilities, self-(in)sufficiency, metaphors of disability

